

Civil társadalom - globalizáció - regionalizmus*

Írta Szabó Máté

Bevezetés

A civil társadalom témaköre régen foglalkoztatja az európai társadalmi-politikai gondolkodást és a társadalomtudományt. Az 1989-es demokratikus átmenetek elemzésével pedig szinte központi jelentőségre tett szert a nemzetközi társadalomtudományi vitákban. Civil társadalom és globalizáció szintén kialakulóban lévő kutatási terület, amelyet főleg a London School of Economics új kutatási centruma, a "Globális civil társadalom 2001 évkönyv" kiadója fémjelez. A regionalizáció az EU-kutatásban szintén nagy múltra tekinthet vissza, ma is aktuális, és egyre inkább kapcsolatba kerül megközelítése a régóta napirenden lévő keleti bővítéssel. Az utóbbi néhány évben a fenti problémakörök interpenetrációja ment végbe az európai társadalomtudományi vitákban, és az európai problematika jelen van a nemzetközi, illetve globális társadalomtudományi diskurzusban is.

A tanulmány vállalkozik az euroatlanti régiós mozgalmak keletkezésével, célrendszerével, akcióformáival összefüggő kérdésekről folytatott nemzetközi társadalomtudományi viták feldolgozására az angol és német nyelvű mozgalomkutatási szakirodalom alapján, különösen az NGO network-ök és az internetes hálózatok problémáira orientálva. Fő kérdésfelvetése a nemzetállamok utáni világban jelentkező két folyamat, a globalizáció és a regionalizáció összefüggésével kapcsolatos elméletek feldolgozása, valamint ezek alapján elsősorban nyugat-európai, avagy euroatlanti regionális NGO-hálózatok és mobilizációk elemzése. A tanulmány megközelítésmódja politológiai-szociológiai jellegű, össze kívánja kapcsolni a "szubnacionális"-regionális szint civil társadalmi vizsgálatában a mozgalomkutatás és a globalizáció és europaizálódás az EU tagállamaival kapcsolatos elméleti eredményeinek elemzését. Elsődlegesen elméleti kérdésekre koncentrálni, nem célja az adatgyűjtés, sem pedig a meglévő adatbázisok értelmezése, hanem olyan kategóriarendszer és megközelítésmód kialakítása, amely a regionalizáció-europaizálódás-globalizáció civil társadalmi aspektusainak megértését az angol és német mozgalomkutatási szakirodalom eredményeinek ismertetése alapján előmozdítja a magyar társadalomtudományban. A szakirodalom örvendetesen bővülő. Nem csupán nemzetközi web site-ok, avagy nemzetközi kutatóközpontok (Firenzei European University Institute -Robert Schumann Centre, ahol 1996-ban és 2000-ben magam is folytathattam kutatásokat), de hazai kutatóhelyek egész sora foglalkozott a téma szempontjából releváns kérdésekkel az utóbbi időben, és vannak magyar nyelvű publikációk, illetve disszertációk a témáról. Magyarországon az elmúlt években több disszertáció és monográfia született e témában, nemzetközi kutatócsoportok részeként pedig magyar kutatási hálózatok is kialakultak.

Ágh Attila, aki a 2002-ben hatalomra került kormány adminisztrációt europaizálni kívánó projektjének vezetője, az e munka orientálására írott háttér tanulmányában a globalizáció és az europaizáció kettős kihívásáról beszél az intézményrendszer átalakítása számára, amely a már korábbi munkáiban is előtérbe állított "közép" megteremtését jelenti szerinte a politikai mezőben, közpolitikai, területi és funkcionális érdekképviseleti-civil hálózati mezőkben. A regionalizáció és a civil társadalom az NGO-k, érdekképviseletek politikai terének átalakítása a magyar kormányzati szféra mezzo-szintjén - számára - egységes folyamat része, amely a globalizáció és europaizálódás kihívásait közvetíti. (Ágh 2002, 153-328.)

A kormány megalakulását követően a Mozgó Világ c. folyóirat 2003/1. számában kiadott sajátos "Delphi-projektben" a lehetséges és a megíúsult politikai alternatívákat projiciáló

szövegekörnyezetben a jövő Magyarországnak egyik valószínű trendjeként fogalmazza meg Ágh a centralizált állam végét és a " régiók Magyarországnak " kialakulását.

"...nincs más választásunk mint a régiók Magyarországa. A regionalizálás a mostani kormány egyik legnagyobb próbatétele"..."a régiók nélkül nem lehet 'Európába' jutni, és a kistérségek jövőjét is csak a regionális mozgástérben lehet elképzelni." (56-57.)

Megközelítésmódok a politikatudományban

A regionalizmus sokféle, többretegű jelentéstartalmakat hordozó fogalom. Használják a társadalomtudományok elméleti-módszertani megközelítésmódjának jelölésére (Hoffmeyer-Zlotnik 2002), a földrajztudomány sajátosan értelmezi, akár csak más kultúr- és társadalomtudományok, illetve interdiszciplináris kooperációik (Smelser-Baltes 2001, Vol. 19. 12905-12939.) A politikatudomány szempontrendszerében is sokértelmű kategória. Az utóbbi évtizedekben a magyar szerzők többsége (Hervainé Szabó Gyöngyvér, Beszteri Béla, Mislivetz Ferenc, Navracsics Tibor, Szilágyi István, Soós Edit, Kaiser Tamás) főként az europaizálódás folyamatának keretében értelmezi, melynek tágabb, a globalizációval összefüggő problematikájára a világpolitikai-világgazdasági elemzések mutattak rá (Simai Mihály, Szentes Tamás). Az EU-tanulmányokon belül fontos és igen széles körben művelt terület, amelynek a már említett hazai szerzőkön túlmenően pl. a földrajzi, közigazgatási és egyéb társadalomtudományi diszciplínákat integráló "regionális kutatások", így az ezzel foglalkozó akadémiai intézet hálózat munkái is megvetették alapjait (pl. Horváth Gyula, Pálné Kovács Ilona összefoglaló munkái). Maguknak a kutatási megközelítéseknek a sokfélesége már a magyar nyelvű, hát még a nemzetközi szakirodalomban oly nagy, hogy igen nehéz lenne itt körülhatárolható irányzatokat, iskolákat elkülöníteni (Benko, 2002). Így most csupán a politikatudományi kutatások szemszögéből érzékeltetném a témakör zavarba ejtő komplexitását.

Nyugat-európai, EU-politikai kontinuumban politológiai kutatások eredményei alapján a következő nagy témakörök azonosíthatók.

1. Regionalista mozgalmak

Régtől fogva ismertek bizonyos területeken, szerepet játszanak a helyi, országos, sőt európai politikában. A 20. század hatvanas-hetvenes éveiben fordulat zajlik le bennük. Korábban konzervatív-szeparatista jellegük fokozatosan civil regionalizmussá alakul át, amely az adott terület szociális integrációja és kulturális identitása érdekében lép fel a nemzeti és az európai politikai térben. Kevésbé militáns, az adott politikai kereteket elfogadó, azokat reformista módon átalakítani kívánó mainstream intézményesedik érdekcsoportokban és pártokban. A militánsnak maradók, illetve az új militáns szubkultúrák viszont az illegális-erőszakos stratégiát választva ellenkultúráként szerveződnek meg. Ezek sokszor látványos akciók hosszabb időre mintegy beárnyékolják az előző, kontinentális méretekben jóval jelentősebb civilizációs folyamatot.

2. Regionalista pártok

A regionalista pártcsalád lényeges eleme a Seymour M- Lipset- Stein Rokkan féle konfliktus- és törésvonal-modellnek, amely a két világháború közötti pártcsaládokban intézményesedett konfliktustípusok között említi a centrum-periféria konfliktuspárt. Stein Rokkan és Derek Urwin kutatásai pedig az európai perifériák társadalom- és kultúrátípusairól konkretizálták a regionális politikai szubkultúrák fejlődési modelljét a nemzetállami rendszerben. Az EU politikai tere mind a mozgalmak, mind a pártok, mind az érdekcsoportok és helyi kisebbségek számára többszörös participációs lehetőségeket és érdekérvényesítési fórumokat nyit meg, amelyeken nem alakul ki olyan bandwagon-effektus, mint azt a funkcionalista elmélet eredeti logikája feltételezné, de a fejlődő intézményes keretek a regionális érdekek európai érvényesítésére hozzájárulnak a regionális szociális és politikai hálók sűrűsödéséhez bizonyos EU-politikák, programok, kampányok mentén.

3. Regionális autonómia-kulturális/nyelvi autonómia

A regionális mozgalmak 20. századi jelentkezése Nyugat-Európában szerves kapcsolatban állt a kulturális és etnikai kisebbségi kérdéssel. Nem véletlen, hogy az 1989 előtti magyar elemzők majd mindegyike csupán a nemzeti-etnikai kisebbségi elemet emelte ki, amely 1989 után is fennmaradt a magyar kutatók jó részénél, azonban tudatos viszonyban áll többnyire az államszerkezeti változásoknak az EU integrációval összefüggő elemzésével. Területi autonómia és nyelvi-kulturális egyén-csoport autonómia szerves összefüggésben állhatnak a regionalizáció folyamataiban, azonban nem mindig és szükségképpen kapcsolódnak össze.

4. Államszerkezet, szuverenitás, europaizálódás

A regionalizmus "alulról", a globalizáció és europaizálódás "felülről" nyitották meg Nyugat-Európa politikai rendszereit és államszervezetét a regionális autonómiák és a lokalitás beemelése irányában. Az EU fejlődése kapcsán devolúció, regionalizáció, decentralizáció különféle trendjei és modelljei mutathatók ki az összehasonlító politika és közigazgatási elemzés segítségével. Az államok belső politikai keretfeltételeinek és tereinek átalakulása párhuzamos a régiók és a szubnacionális szint számára megnyíló európai politikai keretek és tér folyamatos alakulásával. Az EK-EU bővítés-mélyítés ciklikus fejlődésében az új fórumok létrejötte és a régiók átalakulása olyan intézményes dinamika, amely folyamatos kölcsönhatásban van a regionális gazdaság, politika és civil társadalom fejlődésével, mobilizációjával és intézményesedésével. A folyamat jelenleg éppen megint olyan fordulóponthoz érkezett az európai alkotmányozás, demokratizálódás és a polgárközeli jelleg erősítésének manifeszt stratégiájával, ugyanakkor a keleti bővítés kihívásával, amely az eddigi struktúrák gyökeres és gyors átalakulásához vezethet a közeli jövőben.

5. Regionális civil network (RCN)

Az RCN fejlettsége, sűrűsége több tényező függvénye. A mozgalmi mobilizáció, a párt- és érdekcsoport-szervezettség, a nemzeti és az európai politikai keretek elérhetősége, amely a helyi társadalmi-kulturális tőke koncentrációján, illetve az európai regionális politikák "rásegítő" szerepén alapul, kijelöli a RCN nyugat-európai megoszlását. A történeti-funkcionális tanulmányok, főleg Putnamé, illetve az azok nyomán megindult szerteágazó vizsgálódások rengeteg érdekes részproblémát állítottak előtérbe, de a RCN-vizsgálatoknak nincsen olyan homogenizált módszertannal készült egységes európai statisztikája és geográfiája, amit a területi gazdálkodási- és társadalomstatisztika más területeken produkál.

Regionalizmus a nyugati mozgalomkutatásban

Nyugat-Európa, az EU a globális és regionális tanulmányokban mint összességében intenzíven kutatott területként jelenik meg, azon belül azonban a szakirodalom módszertanilag és elméletileg annyira diverzifikált (Benko 2002), hogy szinte nem is lehet megtalálni a közös nevezőt, legfeljebb olyan, önmagukban is kontroverz és sokértelmű megközelítési szinteken, mint a "social capital" és a "civil society" kutatása. Ezért itt sokféle elméleti kerettel, regionális esettanulmányokkal találkozunk, amelyeknek eredményei kapcsolatba hozhatók az integrációs, a globalizációs és a politikai intézményesülésre vonatkozó elméleti keretekkel, de nincsen kialakult, egységesen kezelhető terminológia és módszertan az ilyen kutatásokra. Az elméleti háttér ennek következtében ugyancsak zavarba ejtően sokféle, főként ha nemcsak a legfrissebb munkákat lapozzuk fel, hanem megkíséreljük végigkövetni a hetvenes évek óta folyamatosan változó elméleti kereteket.

Ahogy ugyanis a témák, a kutatási súlypontok részben a gyakorlati problémák átalakulása, részben a tudományos és politikai elvárások - az EU integrációs folyamatának és keretfeltételeinek - változásai következtében alakultak, gyakori, hogy a szerteágazó tematikát időnként változó elméleti modellek mentén újraértelmezzik, s ezáltal a kutatási és elemzési súlypontok átalakulnak. Nagyon "durva" szembeállításokban értelmezve ezt az olyan szerteágazó, szinte követhetetlen folyamatot olyan feltételezéseket fogalmazhatunk meg, amelyeknek alapos alátámasztása csak nemzetközi kutatócsoportok hálózatainak jól összehangolt munkájára támaszkodva volna lehetséges. Így például a regionalizmus

társadalmi-politikai jelentése a hetvenes évektől a 21. század elejéig Nyugat-Európában, a bővülő EU-ban kritikai jellegű, civil, mozgalmi "bottom up"-ból egyre inkább konvencionális, intézményesedett, normalizált "top down" jelleget kapott. Természetesen újabb és újabb mozgalmi ciklusok újra meg újra kritikai jelentőséget adnak az általuk újraértelmezett régióknak, amely így a hetvenes-nyolcvanas éveknek az alternatív, új társadalmi mozgalmak regionalizmusából, ma már a globalizáció-kritikus mozgalmak régió-értelmezéseinek adta át a helyét. Ezzel összefügg a korábbi kritikai csoportok és mozgalmak integrációja a politikai és társadalmi elitekbe, amely főként a zöld pártok fejlődési dinamikájában - parlamenten kívüli ellenzék/ parlamenti ellenzék/ a kormányt támogató ellenzék/ kormányzó koalíciók részesei - szemléltethető. Párhuzamos ezzel a folyamattal társadalomkritikai szemléletmódjuknak, céljaiknak, programjaiknak elfogadása, részbeni megvalósítása, avagy rituális kooptálása a társadalmi-politikai konszenzusba, kormányprogramokba, politikai kultúrába, EU-politikákba stb. Míg tehát a hetvenes-nyolcvanas évek kritikai mozgalmi ciklusa intézményesedik az ezredfordulóra, addig a civil társadalom újabb, persze a korábbi mozgalmak radikális részét kooptáló mozgalmi ciklusa és új generációja jelenik meg a kilencvenes évek végén és a 21. század elején az euroatlanti jóléti demokráciákban, s ezek számára a régió újból civil társadalmi jelentést, "bottom up" vonatkozást jelent.

A változások mellett természetesen jelentős mértékű a kontinuitás is. A globális és a lokális kapcsolatrendszer összefüggő értelmezése jellemezte - Hazel Henderson híres szlogenje alapján: "Globálisan gondolkodni - lokálisan cselekedni" - a hetvenes-nyolcvanas évek alternatív mozgalmait, míg a globalizáció-kritikus diskurzusokból kinőtt mozgalmak az ezredfordulón a "globalizáció" kifejezés két tagjának szerves összefonódásával érzékeltetik a két folyamat interpenetrációját, kölcsönös szerves összefüggését. Ugyancsak fennmarad a civil társadalmi autonómia gondolata, és az intézmények, az elitek kritikája. Érdekes változásokon megy át az Európa-kép, és az EU integrációs folyamatának átalakuló értelmezése, amelyet mind a politikai programok, mind a kritikai társadalmi-politikai gondolkodás szintjén alaposan kellene elemezni. Ennek híján, a korábbihoz hasonló durva szerkezetű, hipotetikus megfogalmazásban azt lehet felvetni, hogy az "elitek és bürokráciák Európájával szembeállított "polgári, civil, öko, fenntartható, szociális és szolidáris Európa" alternatívái az integráció fejlődése, a keleti bővítés és a mélyítés-intézményesítés kihívásai révén ma már talán nem állnak olyan merev ellentétben egymással, mint az alternatív mozgalmak kezdeti, hetvenes-nyolcvanas évek szakaszában. Ekkor alakult ki az utópia-mozgalom, negatív utópia-EU "kolosszus" dichotómiája, amely ma is fellelhető a globalizáció-kritikus mozgalmakban és gondolkodásban, azonban az "EU kolosszus" eközben a korábban vele szembeállított utópiák igen lényeges elemeit, így pl. az emancipációs programokat, az ökológiai és szociális szemléletmódot, a "demokrácia demokratizálódásának" igényét legalábbis értékek és programok, de intézményes formák és politikák szintjén is magába olvasztotta, és ezzel pacifikált bizonyos korábbi tiltakozási potenciálokat, hogy újabbak keletkezzenek a "szoft EU" ellenében is. Jellemző, hogy a regionalizációval foglalkozó EU-diskurzusokon belül egyaránt fellelhetjük a hivatkozásokat a katolikus társadalmi tanítás szubszidiaritási elvére, de a hetvenes-nyolcvanas évek alternatív társadalomelméletére, a "small is beautiful" iskolára, Leopold Kohr és E. F. Schumacher munkáira (Sturm, 1991), az "economies of scale" szemléletmódjára. Ezt az elméleti fejlődést, avagy változást természetesen nem hagyhatta közömbösen az a látványos intézményesedési dinamika, ahogyan az EU-régiói politikai képviselőhöz, beleszóláshoz, de legalábbis kooptációhoz jutottak az integráció változó keretei között. Nem szabad sommás kijelentéseket tenni ebben a vonatkozásban, hiszen az intézményépítés éppen ezekben a pillanatokban is újrarajzolhatja a kialakult rendszert, másrészt ennek a szükségképpen átmeneti, talán éppen a huszadik század utolsó harmadához kötődő intézményes komplexumnak a megítélése ellentmondásos az elemzők körében, akár a magyar szakirodalmon belül is, és a

regionalizmus győzelmét jelző "régiók Európája" szlogen igenlésétől az annak társadalmi-politikai gyakorlata alapján történő megkérdőjelezéséig, érvényességének kétségbevonásáig terjed a vélemények és álláspontok skálája. Mindazonáltal az intézményesedés és politikaalakítás dinamikája, annak eltérő megítélése mellett is át kellett hogy strukturálja a régiókkal foglalkozó politikai gondolkodást és elemzést, hiszen más a koncepcionális viták és az intézményes továbbfejlesztés logikája, a régió-politika és a regionális intézményrendszer az EU-ban, a 21. század elején kétségbevonhatatlan társadalmi-politikai realitások, amelyek kizárják, de legalábbis megnehezítik annak az utópista szemléletmódnak a fenntartását, amely a hetvenes-nyolcvanas évek alternatív diskurzusát jellemezte az EU-ról és a régiók szerepéről. Fennmarad és újjászületik az elméleti értelmezés, azonban a társadalmi-politikai modellekkel találkozunk, nem pusztán scenáriókban merül ki, mint korábban.¹ A másik új elem a globalizációval összefüggő értelmezési keret térnyerése, mondhatni kommercializációja és eltömegesedése: ami a hetvenes-nyolcvanas években néhány kiemelkedő gondolkodó, pl. Johan Galtung elméleti innovációja, az a 21. század elején a "való világ" diskurzusainak szerves része, tömegmozgalmak politikai gondolkodásának és nyelvhasználatának eleme. A régió - regionalizmus-mozgalmak - EU vonatkozási rendszere tehát jócskán megváltozott környezetben és át- meg átalakulva ôrzi meg kontinuitását, és alakítja ki diszkontinuitásait a hetvenes évektől napjainkig tartó időszakban a nyugat-európai vitákban, diskurzusokban. Dirk Gerdes (1985), a német alternatív regionalizmuskutatás kiemelkedő alakja a következőképpen jelöli ki a regionális mozgalmi problematika politológiai kereteit az új globalizáció-kritikus mozgalmi hullám megjelenését megelőzően, a hetvenes-nyolcvanas évek tapasztalatai alapján.

1. táblázat

A politikatudomány regionalizmus-vitáinak alapfogalmai²

A régiók különállását megalapozó elképzelések	A regionalizmus céljai		
	Autonómia	Föderalizmus	Szeparatizmus
A társadalom mint	Kultúr-	Szubszidi-	Etnonacionalizmus
"természetes organizmus"	autonómia	aritás	
Az állam mint a	Decentra-	Vertikális	Elitkonkurencia
politikai akaratképzés	lizáció	hatalom-	Legitimációs válság
"szuverén" letéteményese		megosztás	Kormányozhatatlanság
Társadalom és állam	Dekon-	Vertikális	Dezintegráció és
unitárius-republi-	centráció	feladat-	polarizáció cent-
kánus egysége		megosztás	rum-periféria között

A regionalista politikai gondolkodás és társadalmi cselekvés Gerdes meghatározása szerint három kritériumnak feleltethető meg:

1. homogén térre vonatkozik;
2. a fölérendelt téregységből egy térkomplexumot kiemel;

3. eme kiválasztott téregységet a társadalmi-politikai rendezőelvek foglalatának tekinti, amely az állam és társadalom korábbi szervezeti modelljével ellentétes, és amely így "szubnacionális területiális egység ellenzéki értelmezése" lesz.

Eme kiinduló feltevések alapján a politikai és politikatudományi megközelítésében előtérbe kerül azon társadalmi-politikai szervezőelvek értelmezése, amelyekkel szemben a sokféleképpen értelmezett "régiók" valamiféle "ellenzéki alternatívát" jelentenek. A szervezőelvek értelmezése határozza meg az ellenzéki alternativitás jellegét, minőségét és fokát.

Táblázatának bal oldali sora tartalmazza a három eltérő társadalmi-politikai modellt, amelyekkel szemben szerinte a regionalisták három alapvető kérdésfelvetése - az autonómia, a föderalizmus és a szeparatizmus kérdése mint ellenzéki alternatívák - eltérő módon értelmeződik. Az autonómia a modern nemzetállam egységes, centralizált értelmezése ellen irányul, az autonomisták a nemzetállam területiális azonossága, homogenitása ellen emelik fel szavukat, és a régiók sajátos politikai értelmezését adják, amely azonban nem éri el a föderalizáció szintjét. A föderalisták a régiókat a föderális rendszer különböző szerepeiben és szintjein képzelik el, és a hatalmak megegyezésen és intézményesítésen alapuló megosztását kívánják. A szeparatisták magának az unitárius állami rendnek az érvényességi igényét vonják kétségbe, amelynek egységét megegyezéssel vagy erőszakkal új, a kiválasztott régió avagy régiókon alapuló állami egységek létrehozására kívánják felhasználni. Mindhárom irányzat, illetve problémakör értelmezhető a konzervatív, a pluralista és a republikánus felfogás alternatívájaként, és eme különbségek egyszerre lehetnek az állami egység hívei, illetve regionális kihívók közötti konszenzus alapjai, de különböző elveken alapuló kihívások feszülhetnek egymással szembe, így pl. a republikánus állami-politikai felfogással szemben konzervatív regionalista, vagy fordítva. Gerdes komplex tipológia megalkotását kezdeményezi a regionalizmus fokozatai, illetve a támadott és vallott társadalmi-politikai rendezőelvek megosztási függvényében. Az elméleti alapú és szemléletes modell azonban önmagában még nem tartalmaz semmiféle feltételezést arra nézve, hogy mely és milyen társadalmi csoportok lépnek a regionális-területiális politizálás ellenzéki útjára - és mely politikai rendszerekben.

Gerdes tipológiája még a regionalizmus ellenzéki-alternatív értelmezéseinek, korszakának tapasztalatait kívánja rendszerezni. Ezzel szemben Bogdanor újabb, magyarul is megjelent politikatudományi enciklopédiájának Yves Mény (2001) által írott szócikke erről az értelmezésről már múlt időben beszél.

"A regionalizmus kifejezést a múltban olyan egyénnel és csoportokkal kapcsolták össze, akik bírálták a nemzetállamnak mind a centralizációját, mind pedig a szervezeti felépítését, anélkül azonban, hogy azt léteben megkérdőjelezték volna...Hosszú időn át felforgató tanításnak tekintették, különösen a jakobinus modell szerint felépülő nemzetállamokban. A regionalizmus felforgató jellege azonban elenyészett, s a legradikálisabb csoportok elutasították a nagyobb fokú autonómia kedvéért." (577-578.)

Mény véleménye szerint a nyolcvanas-kilencvenes évek nyugat-európai politikai változásai átalakították a regionalizmus imázsát. *"Az 1980-as években a walesi és skót nacionalista mozgalmak és a spanyol autonomisták vonakodtak támogatni a regionalizmust, amit a meglévő állapothoz való pusztán technikai alkalmazkodásnak tekintettek. Egy olasz megfigyelő saját országával összefüggésben megjegyezte, elérkeztünk ahhoz a korszakhoz, amelyben "regionalizáció van regionalizmus nélkül". Az 1990-es évek megváltozott a helyzet, mert az Európai Unió a regionalizmus új felfogását vezette be." (578.)*

A sommás, de szerzője és megjelenése miatt autentikus kijelentések koncentráltan utalnak a már jelzett változásokra. A radikális regionalisták egy része tovább radikalizálódik az erőszakos, illegális stratégiát folytatva, többségük azonban elfogadja azt az intézményesedő politikai teret, amely a nemzeti és európai keretekben nyílik, ágazati politikai ágenssé

szelídül. A regionalizmus dezideologizálódik, illetve új érték és elméleti tartalmakkal telítődik az EU-vitákban, ahol nem az alternatív társadalomszervező elképzelések állnak előtérben. Mindezek a változások azonban hosszabb távon értelmezve az európai politikai gondolkodás régi vitáiban gyökereznek, amelyek sok politikai generáción keresztül újra- és újrafogalmazzák ezeket a kérdéseket az állam és a társadalom viszonyáról alkotott felfogások, politikai értékrendek függvényében. Ahogyan Mény egy helyen fogalmaz, a "regionalizmus mint enervált technokrata reagálás" (578.) sem lehet a hosszabb történeti távlatban értelmezett európai politikai diskurzus értékelkötelezettségeitől mentes, amennyiben az EU integrációs folyamatait nem tekintjük a Történelem, legalábbis az európai történelem végének, beteljesült céljának és értelmének.

Regionalizmus-értelmezés az európai politikaelmélet történetében és a posztkommunista rendszerek EU csatlakozásának aktuális távlatainak ölelkező horizontjai: állam és politikaelmélet-történeti aspektusok

Glatz Ferenc (1994, 35-36.) történész, az MTA volt elnöke egyik előadásában a régió fogalmát azon folyamat részeként elemezte, melynek során korábban ismert és alkalmazott kategóriák a kelet-európai diktatúrák bukásával új jelentést nyernek. A felszabaduló területek közösségei találkoznak a nyugat-európai állapottal, amely kihívást, modellt jelent számukra, hiszen kompatibilisekké kívánnak válni vele.

Glatz a regionalizmus három elterjedt mai értelmezését különíti el előadásában.

1. *Szupranacionális*: Olyan régiók, mint a Balkán vagy Közép-Európa, amelyek több, sőt sok nemzetállamot foglalnak magukban.
2. *Szubnacionális*: Adott nemzetállam keretein belüli régió vagy régiók, mint Dél-Alföld vagy Erdély.
3. *Szupra- és szubnacionális*: Amikor államhatárok által felszabdalt régiók - amelyek egyszerre részei nemzetállamoknak és valamely több állam területén átnyúló regionális közösségnek, pl. határmenti régiók vagy az Alpok-Adria munkaközösség tagjai - működnek együtt.

A regionalizmus mindhárom szintjén közös, hogy:

- olyan komplex közösségről (politikai, kulturális, gazdasági stb.) van szó, amely területiáisan szervezett;
- egyszerre foglalja magában a nemzetállam "alatti" és a "feletti" elemeket;
- olyan szerveződési forma, amely az öngazgatás, a decentralizáció és a pluralizmus megvalósulásának keretévé válhat.

A továbbiakban a régiók és az állam, a modern nemzetállam viszonyával kapcsolatosan vezetnek be két szemléltető modellt. A modern nemzetállamok két ideáltípusát különítem el, amelyeket a szőlő és az alma szimbólummal kívánok megjelölni. Az "alma" és a "szőlő" államot állítom szembe egymással, amelyekben eltérő, sőt ellentétes a részek, a potenciális vagy valóságos régiók és az állam viszonya.

A "szőlő" szimbólumával jelölt államtípus:

- individuális arculatú közösségek integrációja;
- autonóm, decentralizált egységek koordinációja;
- plurális szerkezetű, autonóm egységekre épül, a centrum kényszerhatalma minimális.

Az "alma" szimbólum olyan államtípust jelöl, amely:

- homogenizált, nivellált, "gleichschaltolt";
- nincsenek benne önálló arculatú egységek;
- hierarchia, centralizáció és központi kényszer maximuma jellemzik.

Tézisem: a régió, a regionalizmus mindhárom, Glatz Ferenc elkülönítette értelmezésére nyitott a szőlő, de zárt az alma típus; a szupranacionális, a szubnacionális, illetve a mindkét aspektust egyesítő supra- és szubnacionális regionalizmus értelmében egyaránt a szőlőtípus kedvez a regionalizmus fejlődésének, az alma-típusú állam pedig gátolja azt. Másik oldalról

pedig a régiók autonómiája fontos a szőlő-típusú berendezkedés létrejötte és működése szempontjából, de gátolja, illetve nehezíti az alma-típusú berendezkedés funkcionálását. Szőlő vagy alma? A szőlő- és/vagy az alma-típus, illetve a regionalizmushoz való viszony dilemmája jelenik meg a kelet-európai diktatúrák bukásával, amikor az újonnan alakuló politikai rendszerek egyrészt találkoznak az Európai Unió szőlő-típusú berendezkedésével, melyet modellként kívánnak követni, részeseivé kívánnak válni, ugyanakkor azonban a kommunizmus és sokszor a kommunizmus előtti berendezkedések hagyománya a volt kommunista országokban az alma-típus elemeit és tendenciáit erősítette meg. Az egyedülálló történelmi alternatíva hatalmas kihívást jelent a politikai gondolkodás és cselekvés számára egyaránt, és központi jelentőségűvé teszi a mindhárom értelemben vett regionalizmust, a születőben lévő új poszt-kommunista politikai rendszerek számára, amennyiben azok a nyugat-európai modell követőivé kívánnak válni.

A dilemma azonban nem új, és elméleti-politikai válaszok egész sora segíti eligazodásunkat a politikaelmélet történetében. A két államtípus és a régiók aktuális és potenciális viszonyának problémáit régóta vizsgálja a politikaelmélet története. Tekintsünk át, illetve említsünk és elevenítsünk fel néhány elméleti-történeti érveléstípust az alma-, illetve a szőlő-típusú berendezkedések mellett és ellen, hogy érzékeljük, milyen régtől fogva és milyen széles körben jelen van az európai politikai gondolkodásban ez a dilemma, s nem csak a mi korunk és régióink sajátja.

A "szőlő"- típusú államberendezkedés eszméje már a keresztény középkori Európa politikai gondolkodásának közkinccse. Sőt a politikai realitás is "szőlő-szerű" államokban testesül meg; a nemzetállam előtt az államok a legkülönbözőbb régiók laza konglomerátumai, s nem törekszenek területeik homogenizálására. Legtovább ez a modell a német területeken marad fenn, s a német konzervatív politikai gondolkodásban nyeri el klasszikus megfogalmazását; a régiók és rendek heterogenitására épülő szőlő-típusú államot állítja szembe a francia nemzetállam mintájára szerveződő alma-típusú berendezkedéssel. A német konzervativizmus gondolkodói a birodalmiság és a császárság fennmaradását a pluralizmus és a föderalizmus biztosítékának tekintik, és elítélik a szuverén nemzetállamban rejlő totalitárius tendenciákat.

1. Konzervativizmus

Justus Möser a "*Patrióta fantáziák*" (Paczolay-Szabó, 1990, 260-261.) című, Goethe által is elismerően említett művében így ír erről "*A mostani hajlam az általános törvényekre és rendelkezésekre veszélyezteti a közszabadságot*" cím alatt. "*Úgy tűnik, hogy az általános ügyosztályon ülő urak legszívesebben mindent egyszerű elvekre vezetnének vissza. Ha kívánságaik szerint történne, az államot akadémiai elmélet alapján lehetne kormányozni, és minden ügyosztályi tanácsos képes lenne arra, hogy az általános terv alapján előírja a helyi tisztségviselők tevékenységét. Mindent kinyomtatott rendelkezésekkel szeretnének szabályozni, és nem tűnnek más, mint általános törvénykönyveket azóta, hogy Voltaire egyszer nevetségesnek találta, hogy valaki elveszítette perét az egyik falu törvényei szerint, holott egy másikéi alapján megnyerhette volna. Valószínűleg azért van ez így, mert a kormányzás művészetét kényelmesebbé kívánják tenni, és ugyanakkor az államgépezet kizárólagos mozgatóivá akarnak válni.*

Nem tekintem jogosulatlannak ezeknek az uraknak a vágyát a hiúságra és kényelemre, és századunk, amely általános törvénykönyvekkel terhes, reményeik szerint működik. Valójában azonban ezzel a tendenciával eltávolodunk a természet igazi tervétől, amely gazdagságát a sokféleségben mutatja meg, és a despotizmushoz vezető utat készítjük elő, amely mindent kevés szabály alapján kíván kikényszeríteni, és ezáltal megöli a sokféleségben rejlő gazdagságot. (...)

Nem kívánom kutatni, hogy vajon a tudományokban támadt-e hajlam az egyformaságra, vagy egész újabb gondolkodásunkban kedveltté és elterjedtté vált-e az a nyugodt élvezet, hogy általános igazságokat emeljen ki, és törvényekké tegye őket az egész természet számára,

avagy a hadsereg vált mindenek mércéjévé, amelyben gyakran százezer ember irányítja egyetlen pontra pillantását, és lép ugyanarra a taktusra. Bármelyiket feltételezhetjük, de az igazság az, hogy minél egyszerűbbeké válnak a törvények és minél általánosabbakká a szabályok, annál despotikusabbá, szárazabbá és szegényebbé lesz az állam."

2. Liberalizmus

Nem csupán a konzervatív, de a liberális gondolkodás számára is eszményként jelenik meg a szőlő-típusú állam. Alexis de Tocqueville, francia és John Stuart Mill, angol gondolkodók a 19. században a demokratikus liberalizmus politikaelméletének kidolgozása során az egyenlőség és a szabadság konfliktusának dilemmáit fogalmazták meg. Szerintük, a demokráciában a feltételek egyenlősödése központosított, gyámkodó hatalom megjelenéséhez vezet, a centralizmus veszélyeit hozza magával. A rendiség és a heterogén jogrendszer felszámolásával megszűnnek a központi hatalommal szemben egyensúlyozó erők. A centralizált berendezkedésben a demokratikus akaratképzés révén a "többség zsarnoksága" kristályosodhat ki, amelyet az állam és a társadalom sokféle intézményében egységes és egyarcú akarat érvényesülése jellemez. A különféle kisebbségekkel, helyi autonómiákkal szemben ez újfajta türannisz kialakulásához vezethet.

"A demokrácia Amerikában" című művében Tocqueville így fogalmaz: *"Minden központi hatalom, amely követi e természetes ösztönöket, szereti és támogatja az egyenlőséget; mert az ilyen hatalmak működését rendkívüli módon megkönnyíti, kiterjeszti és megszilárdítja az egyenlőség.*

Azt is elmondhatjuk, hogy minden központosított kormányzat imádja az egyformaságot; az egyformaság megkíméli egy csomó részlet megvizsgálásától, amelyekkel foglalkoznia kellene, ha az emberek számára szabályok volnának felállítva; egyszerűbb, ha minden emberre, különbségtétel nélkül, ugyanazok a szabályok vonatkoznak. A kormányzat tehát szereti, amit az állampolgárok szeretnek, és természetesen gyűlöli, amit azok gyűlölnék. Ez az érzelmi közösség, amely a demokratikus népeknél egyazon eszmében egyesít folyamatosan minden egyént és az uralkodót, titkos és állandó rokonszenvet ébreszt közöttük." (Paczolay-Szabó 1990, 373.)

A demokratikus, de gyámkodó államhatalom szociális-gazdasági beavatkozása és a bürokrácia révén megsokszorozott hatékonyságú tevékenység az egyéni szabadság és sokféleség veszélye, akárcsak bármifajta regionális autonómiáé. Ezzel szemben a szabadság intézményeinek megerősítésére, így a regionális autonómiák lehetőségeinek kitégítésére van szükség. Különböztetve, plurális, heteronóm szervezési elveknek kell érvényesülniük a politikában ahhoz, hogy a modern nemzetállam ne tehesse az egyéni és kollektív autonómiákat lehetetlenné nivelláló intervencionizmusa révén, amelyet a demokrácia többségi elvei is igazolhatnak.

A regionális autonómia és a kisebbségvédelem szempontjai Millnél és Tocqueville-nél egy tőről fakadnak, mindkettő az állami túlhatalommal és a demokrácia homogenizáló törekvéseivel, illetve az állami intervencionizmussal szemben, illetve ellenük ható intézmény. A regionális autonómia és a kisebbségek védelme a versengő, plurális elitek létrejöttének, és ezzel a demokrácia alternatívitásának is a biztosítéka szerintük.

A liberális demokrácia dilemmáját a központosítás és a szabadság konfliktusában látják, amely a decentralizáció, a személyi, csoport és regionális autonómiák fontossága felé vezeti őket, vagyis a szőlő-típusú modellhez. Mint J. S. Mill megfogalmazta "A szabadságról" szóló esszéjében: *"Annak a pontnak a meghatározása, ahol a legtöbbet lehet megőrizni a központosított hatalom és intelligencia előnyeiből anélkül, hogy az általános aktivitás túl nagy hányada terelődne kormányzati csatornába - ez a kormányzás mesterségének egyik legnehezebb és legbonyolultabb problémája."* (Paczolay-Szabó, 1990, 350-351.) A liberálisok azonban nem tekintik önmagában negatívnak a centralizációt, nem utasítják el az államhatalom ellenőrzési igényeit, így nem csoda, ha a két gondolkodó a 19. században

Magyarországon a centralisták, illetve Eötvös gondolkodását inspirálja. Mill egyensúlyt keres a centralizáció és a decentralizáció között; *"... azt a gyakorlati elvet, amely biztonságot ad, azt az eszményt, melyet szem előtt kell tartani, azt a mércét, melyhez a nehézség kiküszöbölését célzó megoldásokat mérni kell, azt hiszem, megfogalmazhatjuk, valahogy ilyenformán: a hatalom legnagyobb megosztása, amely még összeegyeztethető a hatékonysággal, ugyanakkor az információ legnagyobb mértékű központosítása és legszélesebb szétáramoltatása a központból."*

3. Pluralizmus

A pluralizmus tana az állam korlátlan szuverenitása ellen lép fel a 19-20. században, a középkori keresztény államhoz visszanyúló tradíciókkal. Kiinduló tétele, hogy az állam csak az egyike a különféle közösségformáknak, mint az egyház, a civil társadalom, a kultúra stb., és ezért nem illetik meg a többi közösségformák feletti privilégiumok és monopóliumok a társadalmi életben és a döntéshozatali folyamatokban. Ebben a pluralizmus továbblép a liberalizmus decentralizáció-elvén, és magának az állami centrumnak a monopolhelyzetét vonja kétségbe. Ez a pluralista tétel jelen van több modern ideológiai irányzatban, a szocialista és anarchista eszmekör számos gondolkodójánál, akik egyaránt a szőlő-típusú állam utópiáját állítják szembe a nemzetállam alma-típusú realitásaival.

Harold Laski, a pluralista államelmélet angol klasszikusa, így fogalmazza meg a pluralizmus antietatista, anticentralista, föderatív és regionális alapelvét *"Az államelmélet válsága"* című írásában: *"Az állam igényt támasztott rá, hogy törvényekben lefektetett, egyetemes kompetencia illesse meg, és arra hivatkozva lojális magatartást követelt polgáraitól, hogy felségterületén a társadalom összérdekét képviseli. A pluralisták ezzel szemben kimutatták, hogy a törvényekben lefektetett egyetemes kompetencia tisztára formális fogalom, s a gyakorlatban gyakran érvénytelennek bizonyul; és azzal érveltek, hogy a lojalitás igénye nem lehet a priori érvényes, mivel az emberek elkötelezettsége valójában plurális, nem egyirányú; hogy az emberek gyakran olyan döntések elé kerülnek, melyekben anélkül hozzák meg választásukat, hogy tekintettel lennének az állam formális elsőbbségére. Ezért - következtettek a pluralisták - bármilyen fenséges és hatalmas legyen az állam, a valóságban csak egyike a számos társulásnak (association) a társadalomban, s a tapasztalat szerint hatalmának mindig korlátai vannak, melyeket az határoz meg, hogy egyfelől milyen célokat követ az állam, másfelől hogyan ítéli meg e célokat az emberek. A pluralisták leszögezték, hogy az állam jogcíme nem az engedelmességre akarásának tényében van megalapozva, hanem abban, ahogyan ennek az akaratnak a választott tartalma és célja találkozik a szükségleteik kielégítésére törekvő emberek tapasztalataival."* (Bayer-Hardi, 1985, 125.)

A pluralizmus elmélete tehát a legkülönbélebb közösségformák, így a regionális autonómiák egyenrangúságát hirdeti meg az állammal szemben és mellett, s ezáltal a szőlő-típusú berendezkedés igenlésének hagyományát folytatja, s szakítani kíván az alma-állammal.

4. Posztmodern, alternatív társadalomelméletek

A posztmodern, alternatív társadalomelméletek is a régióknak a nagyobb politikai egységeken belüli egyenjogúságát és autonómiáját képviselik, megőrizve ezzel a modern társadalomelméletek és ideológiák szőlő-típusú tradícióit. A globális problémákkal szemben az ökológiai mozgalmak a "Globálisan gondolkodni - lokálisan cselekedni" szervezési elvét állítják szembe. A nemzetállam feletti, szupranacionális problémák e felfogás szerint nem a nemzetállam, hanem a szubnacionális régiók és közösségek szintjén válaszolhatók, illetve oldhatóak meg. Nincsen általánosítható megoldás, amelyet általános politika fogalmazhat meg, hanem a helyi közösségeknek kell kialakítaniuk saját alternatíváikat a globális kihívásokra: a környezetszennyezésre, a túlnépesedésre, a migrációra, a növekedés korlátaira stb.

"Ökotópiában", Ernest Callenbach (1993) népszerű utópikus regényében a kisebbségek maguk alakítják ki öngazgatásukat, autonómiájukat a centralizált államhatalom mellett és

vele szemben. A regénybeli utópikus állam szecesszió eredménye, leválik az Amerikai Egyesült Államokból megkérdőjelezve a nemzeti szuverenitást.

Az alternatív életformák pluralizmusa a bázisdemokratikusan szervezett politika elvét alapozza meg. Mint a nyugatnémet Zöldek párt 1980-as szövetségi programja megfogalmazta:

"A bázisdemokrácia politikája azt jelenti, hogy megszilárdul a decentralizált, a közvetlen demokrácia. Abból indulunk ki, hogy a bázis, a társadalom döntéseinek elvi elsődlegességét kell elismerni. Az áttekinthető, decentralizált közösségek (helyi szinten, járási szinten) jogosultak arra, hogy további autonómiát és öngazgatási jogot szerezzenek. A bázisdemokráciának azonban szüksége van egy összetartó szervezetre és együttműködésre arra az esetre, ha az ökológiai politikát a közakarat kialakítása során erős ellenállással szemben kell érvényesítenie. Ez okból minden politikai területen azt akarjuk keresztülvinni, hogy vezessék be az érintett lakosság fokozott beleszólását a helyi, tartományi és a szövetségi szintű népszavazásokon, valamint... a közvetlen demokrácia elemeit." (Szabó, 1989, 252.)

Az alternatív mozgalmak politikai közösség-felfogása nem kíméli a nemzetállam alma-típusú kereteit, és újfajta patriotizmus, regionalizmus megfogalmazására tesz kísérletet. Új, a 19. századtól eltérő kategóriákban gondolkodik e kérdésekről, amelyek számára új jelentéseket hordoznak. Mint Dan Diner "A nemzeti kérdés és a békemozgalom" című nyolcvanas évek elején keletkezett írásában kifejti, ez az elképzelés közel áll a szőlő-típusú állam regionális autonómiáihoz.. "A természet alternatív és kritikai fogalma megfelel annak az alaphangulatnak, amelyet új haza-érzésnek nevezhetünk. A haza olyan fogalomként jellemezhető, amely rendelkezik a táji-természeti, de részben kulturális és szociális komponensekkel is. Mint civilizációellenes tartalmak identifikációs motívumát, ezt a haza-képzetet [a nyugatnémet békemozgalomban - Sz.M.] manifesztan antietatista, anticentralista és antiindusztriális jellegűnek fogják fel. Ezzel nem szolgálható közvetlenül a nemzeti mobilizáció. De az ökológiai gondolkodás olyan létformái, mint a decentralizáció és a nagyipari társadalomszervezési formák alternatív-ökonómiai összezsugorítása inkább a vidék, a régiók nacionalizmusát szülhetik meg, mintsem a nemzetállamot előfeltételező vagy arra törekvő patrióta identitástudatot. A haza fogalma, ahogyan az az ökológiai mozgalomban kifejlődött, az államilag közvetített nacionalizmushoz képest partikuláris és centrifugális jellegű." (idézi Szabó 1992, 72.)

Hosszú utat tettünk meg a német konzervatívoktól a posztmodern társadalomelméletekig, hogy megmutassuk, a szőlő-típusú állam decentralizált szerkezetével, a regionális autonómiával a premodern, a modern és a posztmodern gondolkodásban egyaránt megjelenik. Foglalkozunk össze rövid elméletörténeti áttekintésünk eredményeivel:

1. A szőlő-típusú berendezkedés gondolata gazdag és sokarcú hagyománnyal rendelkezik az európai, illetve a szélesebb értelemben vett "nyugati" politikaelméletben és politikai gondolkodásban. (Nem kizárt, sőt valószínű, hogy a "keletiben", a klasszikus ázsiai vagy egyéb magaskultúrákban is - ezt a hagyományt azonban nem ismerem.)

2. A szőlő-típusú modell különféle irányzatokban jelenik meg, egyaránt jelen van jobb- és baloldali, progresszív és konzervatív, modern és posztmodern elméletekben.

E megfogalmazások szerint a szőlő-típusú berendezkedés elismeri a különbségeket, eltéréseket, differenciákat; sokféleséget, pluralitást biztosít és hoz létre; decentralizálja a forrásokat és az információt, a szubszidiaritás elvei alapján működik, illetve a nemzet "alatti" és "feletti" közösségek kialakulását és létezését nem csupán engedi, hanem elő is segíti.

3. E felfogás ellentéte, az alma-modell ugyancsak különféle megfogalmazásokban jelenik meg az eszméletörténetben. A konzervatívok a születőben lévő modern nemzetállamot, a liberálisok a homogenizáló "népi" demokráciát - itt nem a második világháború utáni, hanem a klasszikus jeffersoni-jacksoni értelemben -, a pluralisták mindenféle centralizált államot, az alternatívok a bürokratikus, intervenciós, erőszak-monopóliumot igénylő "megagépezetet"

(Lewis Mumford, 1986) utasítják el, amely szerintük lehetetlenné teszi a "részek" egésze fejlődését, a regionalizmus kibontakozását.

Kritikájuk szerint az alma-típusú berendezkedés homogenizál, nincsen tekintettel a régiók történetileg kialakult eltéréseire és különbségeire; monopolisztikus kontrollt gyakorol területe felett; centralizálja az erőforrásokat és az információt; leszűkíti a nemzetállam "alatti" és "feletti" közösségek kialakulásának lehetőségeit.

4. A szőlő-típusú felfogások egyaránt nyitottak a szupra- és a szubnacionális regionalizmus fejlődése irányában, az alma-típusúak gátolják azt.

A probléma aktualitása

A szőlő-típusú berendezkedés az Európai Unió intézményes vezérelve és integrációs célja, még akkor is, ha a tagállamok vagy különféle politikai irányzatok azt eltérően értelmezik. Azonban a frissen felszabadult posztkommunista államok politikai gyakorlata és politikai ideológiái, jóllehet gyakran formálisan az Európához való csatlakozást tűzik célul, mégis sok tekintetben az alma-modell gyakorlatát követik, annak hagyományait folytatják. Lehetőséget biztosít-e Kelet-Európában a kommunista diktatúrák bukása a szőlő-típusra való áttérésre? Olyan kérdés ez, amelynek elméleti és gyakorlati megválaszolása egyaránt nyitott, rendkívül differenciált és bizonytalan - adott a történelmi lehetőség, azonban egyáltalán nem szükségszerű annak széleskörű és teljes megvalósulása.

A regionalizmus kelet-európai fejlődésének alternatíváit emellett nagymértékben meghatározza a szőlő és az alma közötti döntés, illetve konfliktus kimenetelének formája. Nyugat-Európában ez a kérdés a második világháború után az európai integráció folyamatában a szőlő-modell javára dőlt el. Vajon a régiók (Nyugat-)Európjája képes lesz-e integrálni az alma-modellben gyökerező európai posztkommunista rendszereket? Ad-e olyan mintát, amely ellensúlyt képez az alma-modellel szemben?

A posztkommunista országok szinte egyöntetűen célként vallják az Európához való felzárkózást, és vele a szőlő-modell megvalósítását. Azonban politikai kultúrájukban, társadalomszerkezetükben és mentalitásaikban nagyrészt az alma-modell uralja valóságukat. Tekintsük át ennek a szőlő és alma közötti dilemmának, illetve skizofréniának néhány történeti-szociológiai érvét.

a. Lezáratlanok és konfliktusosak a nemzetépítési folyamatok, amely a nemzetállam abszolutizálása felé hat. A friss nemzetállamok hajlanak az "alattvalói", a nemzetállam perifériájára szorított, és a "domináns", "uralkodói" politikai kultúrák megoszlására és konfliktusára építeni, amely párosulhat az etnikai, regionális megosztottsággal is.

b. Az új és instabil nemzetállamok "uralkodó" szubkultúrája retteg az etnoregionalizmustól, amely a nemzetállam bomlasztójaként jelenik meg számukra, s ennek elkerülésére mindenféle regionális autonómia és pluralizmus gyanús ellenséggé válik számukra.

c. A kommunista föderációk (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) válsága és erőszakos vagy erőszakmentes felbomlásuk egyaránt a szupra- és a szubnacionális közösségek és szerveződési szintek kiiktatásának reflexét alakíthatja ki az új instabil nemzetállamok uralkodó politikai kultúrájában.

d. A centralizáció, nivellálás, homogenizáció fasiszta és kommunista hagyományai itt a szorosán értelmezett "Tegnap világát" jelentik, és hagyományaik elevenek mind az uralkodói, mind pedig az alattvalói politikai kultúrákban, amely növekvő félelmet és bizonytalanságot szülhet és szül, amely az "etnikai tisztogatás" és a kényszer vagy félelem szülte migráció hullámaival és hullámaiban terjed.

e. A nemzetállam és a nacionalizmus erős integráló és mobilizáló erőt jelent a korábbi kommunista berendezkedés válságával és összeomlásával szemben, amelyet kitűnően használhat fel a maga céljaira a mindenkori uralkodó vagy versengő politikai elit. A nemzet, a nemzetállam az európai frazeológia ellenére vagy mellett uralkodó értékévé, legitimációs alappá és a diskurzus domináns elemévé válhat.

Ezen érvelés alapján a szőlő-típusú modellek, programok és célok, valamint az alma-típusú realitások között nyílt vagy burkolt ellentmondások alakulnak ki a posztkommunista országok politikai-társadalmi életében. Az alma-modell azonban összeegyeztethetetlen a szőlő-modell követő régiók Európájával. Bármilyen nehéz is a szőlőből almát előállítani, a kör eme négyesítésével a posztkommunista rendszerek nem válhatnak az egyesült Európa szerves részeivé. Vissza kell szorítani az alma-tradíciót, és ki kell terjeszteni a szőlő-modell érvényét minden társadalmi területen. Ennek egyik lényeges pontja a regionalizmus problémaköre, amely más kritériumok mellett és azokkal összefüggésben indikátorául, mércéjéül szolgál az egyes országok európai felzárkózási képességének és készségének. A posztkommunista országokban több párhuzamos "nagy átalakulás" zajlik, s ennek egyik fontos és el nem hanyagolható aspektusa a regionalizmus kérdése, amely egyaránt összefügg a piacgazdaság és a demokrácia területeivel. Azt próbáltam meg kihangsúlyozni, hogy a szőlő-modell több, eltérő és ellentétes elméleti-politikai irányzat érintkezési és metszéspontja volt korábban, s ma is az, illetve azzá lehet. A konzervatív, a liberális, a pluralista, és a posztmodern felfogások és megközelítések egyaránt segíthetnek ma abban hogy "almából szőlő" váljék a kelet-európai diktatúrák bukása után, és a posztkommunista országok a régiók Európájának részesévé váljanak. A "régiók Európája" az EU-ban és a kelet-európai diktatúrák bukása után kialakuló berendezkedés alternatívája olyan elméleti és gyakorlati kihívás, amely nem csupán a nemzeti és nemzetiségi megosztottság, de a generációs, szellemi, ideológiai megosztottságok fölött, mellett és alatt egyaránt dialógusra és kooperációra indíthatja a különféle megközelítésmódokat, amelyek történetileg korábban vagy a nyugat-európai politikai univerzumban esetleg egymás ellenfelei voltak. Vajon az EU-csatlakozás képez-e olyan korszakos kihívást, amely a különféle elméleti-politikai tradíciókat egyesíti az EU-kompatibilisként elismert volt kommunista országokban a jelentős demokratikus-modernizációs elvárásoknak való megfelelés céljából? Ennek a kihívásnak leginkább a regionális civil társadalmi network-ökben megszervezett, a globális és a lokális között közvetítő civil szféra felel meg.

Civil társadalmi hálózatok mint a régió és a globális rendszer viszonyának közvetítői

A 21. századi mozgalmakkal foglalkozó elemzések gyökeresen megváltozott forrásbázison és metodológiával kell hogy megszülessenek. A 19-20. századi modernizációs és alternatív mozgalmak elemzői a sajtó és tömegkommunikációra, a résztvevő megfigyelésre alapozva alkották meg módszertanukat. A forrásbázis, és vele az egyre tökéletesebbé váló módszertan egy csapásra történelemmé vált a cyberspace-ben megszerveződött globális mozgalmak megjelenésével. Az újságok többé már nem árulkodnak úgy a tiltakozás trendjeiről, mint a 19-20. században, és sem a televízió, sem a rendőrségi statisztika nem vált - mint egyesek vélték - a mozgalmak és tiltakozások megismerésének új médiumává, forrásává a 21. században. Ahhoz, hogy alaposabban megismerjük a 21. századnak a globális elektronikus térben megjelenő mobilizációs struktúráit, maguknak a mozgalmaknak az elektronikus alternatív médiájára kell alkalmaznunk a kommunikáció és diskurzuselmélet módszereit. A most röviden ismertetett néhány szerző munkáitól tehát ne is várjuk ezt el. Jelentős előrejelző, trend-diagnosztikus elméleti teljesítményük van, amelyet azonban rövidesen leváltanak majd az alkalmazott kutatásból származó, azokra épülő és abban megmértett elméleti modellek.

A globalizációs folyamat hatásait Michael Zürn "*Kormányzás a nemzetállamon túl*" című munkája úgy értelmezi, mint azt a folyamatot amelyben "*a társadalmi tevékenységi rendszerek határai eltolódnak a nemzeti társadalmakon kívülre, azonban nem globalizálódnak még ezáltal*". (Zürn, 1998, 73.) A globalizáció tendenciája szerinte az, hogy "*a csere, a termelési folyamatok relatíve kiterjednek a határokon kívülre, a gazdaság, a környezet, az erőszak a mobilitás a kommunikáció és a kultúra területein...*" (Ua. 76.) A

nemzetközi alrendszerek kialakulása, a globális társadalmak születése azon alapul, hogy "a tranzakciók költségeinek csökkenése a társadalmi-gazdasági változás megértésének kulcsa. Ott, ahol a távolság legyőzése már nem, vagy alig jelent specifikus tranzakciós költségeket, kiterjednek és elmélyednek a társadalmi kapcsolatok". (Ua. 74.) A globális politika szereplői között az elemzők beszélnek a globális városokról, a globális elitekről, a globalizálódott médiáról, az államközi rendszerekből kialakuló integrációkról és funkcionális rezsimekről, valamint a globális civil társadalomról is (Beck, 1998; 1998a). Ezek között jelennek meg a globális, a földgolyó egészén vagy nagy régióban elterjedve működő társadalmi mozgalmak, amelyek a globális civil társadalom előfutáraiként értelmezhetők.

Ahogy Albrow fogalmaz "A globális korszak" című munkájában, "a fejlődés a globalitás felé... a gyakorlatok, értékek, technológiák... fejlődése globálisan... a globális gyakorlat hatásainak növekedése az emberi életre... s e területek interakciója". (Albrow 1998, 141-142.). Mint mozgalmkutató, itt ebből a perspektívából kívánok foglalkozni a globalizáció jelenségei közül a transznacionális, a globális mozgalmakkal, először Albrow idézett művének idevágó gondolatmenetét rekonstruálva, majd néhány gondolatát saját, illetve más mozgalmkutatók tapasztalataival ötvözve, kritizálva kísérlem meg kibontani. Ebben a művében Albrow úgy értelmezi a globalitást, miszerint "a globalitás... abban különbözik a modernségtől, hogy nincs meg benne a központi ellenőrző hatalom eszméje" (ua. 297.). Azaz, a globális társadalom már nem áll szemben a homogén és unikális erőszakmonopólium-intézménnyel, az állammal, mint a civil társadalom és az állam a nemzetállami logikájú intézményrendszereken belül, hanem hatalmi centrumok pluralitása, és ezek komplexumai jelentik ellenpólusát, amelyet államok integratív szervezetei, tömbjei, illetve nemzetközi rezsimek és a globális elitek jelenítenek meg.

Albrow szerint a globális mozgalmak "az absztrakt univerzalizmus modernségének termékei, amely internacionalizmust hoz létre" (ua. 221.), amelyre példa a nemzetközi munkásmozgalom. Ugyanakkor "a globális korhoz tartozik egy másik momentum is, a reakció a globalításra, a fellépés a globális értékekért a... globális chiliizmus" (ua. 223.), amely a Moon szektával vagy a kisegyházzal példázható. A globális mozgalmak Albrow modelljében egyszerre a globalizáció termékei és utópiájának megfogalmazói, fejlődését előrevivő élcsapatok; azonban vannak közöttük a globalizáció hatásaihoz reaktíve, negatív következményei elhárításának igényével fellépő és proaktív, a globalizáció beteljesedése révén új előnyöket remélő mozgalmak is. A globális mozgalmak mind a "nemzetállami kereteken túlmutató identitásokon alapulnak", a "nemzetállami politika definícióin túlmutató jelentőségűek" (ua. 310.). "A nemzetállami politizálás iránti érdeklődés visszaesése olyan mozgalmakban való elkötelezettség megerősödéséhez vezet, amelyek az embereket világméretben mobilizálják, és olyan problémákat tematizálnak, amelyek a nemzetállam napirendjén csak marginális szerepet játszanak." (Ua. 270.).

Albrow a következő mozgalmakat említi meg, illetve jellemzi globálisakként: feketék, ökológisták (pl. Greenpeace), az iszlám fundamentalisták, a feministák, a békemozgalom, a munkásmozgalom és az alternatív mozgalmak. Hogy a globális mozgalmak a globalizációs folyamat elutasítói is lehetnek, ez a probléma egyáltalán nem jelenik meg nála. Az iszlám fundamentalistákat sem tekinti ilyeneknek. Nem foglalkozik egyáltalán azzal az igen elterjedt és sajátos, a globalizációs technológiák elleni diffúz tiltakozó hullámokkal, mint a komputervírusok termelése és terjesztése, a komputerhálózatok leleplező célú feltörése, lebénítása jelentenek. A globális deviancia mozgalmi így kikerülnek elméletének látóteréből, hiszen Albrow a globalitást a modernitás leváltójának, és ezáltal az anti-modernség attitűdje felszámolójának tekinti.

Ennél differenciáltabb a már említett Zürn-féle megközelítés, amely a globalizáció által előhívott fragmentációs mozgalmakról mint fajsúlyos tényezőkről értekezik a globalizációs folyamatok eredményeként. Idesorolja az etnikai reneszánszot, a szeparatizmust, a

"fragmentációs" mozgalmakat, amelyek a nagyobb integrációk világa ellen lépnek fel a fejlett és a fejlődő országokban egyaránt (Zürn 1998, 258-294.). Az iszlám fundamentalizmust is ilyen, a globalizációs hatások mobilizálta, ám éppen a globalizációs tendenciák ellen fellépő mozgalomként elemzi. A nemzetállami és a globális mobilizációk viszonya ugyanakkor nem jellemezhető zérus-összegű játékként: a globális és a nemzetállami mobilizációk intenzitása bizonyos helyzetekben akár párhuzamos is lehet, tehát a globális aréna megjelenése nem jelenti szükségképpen a nemzetállami kereten belül működő civil társadalom aktivitásainak lecsökkenését.

Albrow elemzései a globális mozgalmakról két egymást metsző tendenciát kapcsolnak össze. Egyrészt a fogyasztásra, az életstílusra, a növekvő személyi kulturális tőkére épülő kapitalizmus megnöveli a civil társadalom forrásainak, kulturális tőkéjének mennyiségét, amelyet a modern kommunikációs technológiák révén eredményesen használhatnak fel a globális arénában is. *"A globális mozgalmak ereje azon alapul, hogy világszerte egészen köznap emberek egy kis többletenergiaival és idővel, szabad döntésükkel a közös ügy mellé állnak. E mozgalmaknak nincsen sok pénzüik, sem átfogó infrastruktúrájuk. Azonban emberi, jobban mondva kulturális tőkével bőven rendelkeznek. A bizonyos értékek melletti elkötelezettséget használják fel, és olyan tudásból és ismeretanyagból profitálnak, amelyet sem az állam, sem a munkaadók, sem az egyházak nem tudnak ellenőrizni, és nem használható fel a magánfogyasztás céljaira sem."* (Albrow 1998, 224.) A globális "kulturkapitalizmus" megnöveli a társadalom tagjainak kulturális tőkéjét, viszont ezt a széles körben hozzáférhető kommunikációs-interakciós készséget és képességet a rendszer ellen szerveződő hálózatok is felhasználhatják kialakulásuk és működésük során. Másrészt létre jön az ún. globális nyilvánosság, a "globális elitek" részvételével, amely a "globális civil társadalomnak" az avantgarde-ját jelenti (Beck 1998a). *"Ily módon a globalizáció a korlátlan társiasság/társadalmasodás (Vergesellschaftung) újjáéledésével van összefüggésben, a globális közvélemény megjelenésével és a globális mozgalmak megerősödésével. Ugyanakkor kibontakozik a menedzserek és más szellemi foglalkozású emberek olyan új osztálya, amely a globalitást mint saját erőforrását szemléli és használja fel."* (Albrow 1998, 194.) *"A globális intézmények menedzserei abban a helyzetben vannak, hogy a globális értékeket mint szakterületük követelményeit szemléljék. Minden globális intézményes szektor saját képet alkot a világról, és megkísérli azt saját képére formálni."* (196-197.) *"A globalitás menedzselése multikulturális értékdiskurzusban zajlik, állandó a szektorok közötti vitában, amelyben mindegyik a saját dominanciáját igyekszik elérni, anélkül, hogy olyan tekintély állna rendelkezésre, aki ezt a vitát eldöntse."* (Uo.) Több empirikusan is alátámasztott tendencia mutat a globális elit, a globális menedzser típusának megjelenésére és elterjedésére, azokéra, akik a világ problémáinak menedzselésével foglalkoznak. Mivel a globalizáció egymással inkonzisztens identitások koegzisztenciájának lehetőségét megnöveli, a globális elit egyes csoportjai a globális ellen-elitek tiltakozó mozgalmainak a részesei, aktivistái is egyben.

Melyek azok a tendenciák a globális rendszerekben, amelyek megnövelik a globális elitek szakértői tudásában rejlő hatalom felhasználásának lehetőségét? *"Ezek a globális mozgalmak főként magának a globalitásnak a problémáira orientálódnak, és értékeik a globalitásra épülnek fel. Ezen az alapon a globális menedzserek osztályával kerülnek konfliktusba, s gyakran ellenlábasaik. Megkísérelnek befolyást gyakorolni azokra, akik a globális változásokkal foglalkoznak... és akik felelősek ezekért..."* (270.). A globalizáció a problémák sokaságát termeli a szakértők számára, akik a globális intézményekben működnek. *"Olyan tevékenységi területek közötti viszonyok, mint a nevelés, az egészségügy, a munkaerőpiac és az igazságszolgáltatás a nemzetállamokon belül régen kialakult és meggyökeresedett kulturális prioritásokon alapulnak, amelyeket az egyes hatóságoknak már-már alig kell befolyásolniuk. A globalizált világban ezek a tevékenységi területek állandó versenyben állnak*

egymással. *Eltűnnek egymás felé a határaik. A globalizáció ugyanis nem vezet az értékkonfliktusok megoldásához, hanem éppen ellenkezőleg, ahol korábban csak technikai kérdéseket láttunk, az értékekről folyó vita éppen most kerül előtérbe, és eléri az intézmények legmagasabb szintjeit.*" (197-198.) De ez a konfliktusos viszonyrendszer magába rejti a kooperáció lehetőségét az uralkodó globális elit és a mozgalmi ellen-elit között, pl. a nemzetállami elitcsoportokkal szemben. A konfliktusok sokpólusú dinamizmusa globalizált világban a világos barát-ellenség, mi-ők szerepek feloldódását hozza, olyan "kristályosan" sokmetszetű és ellenfényben átalakuló konfliktusszerkezeteket, amelyekben a szereposztások gyorsan, és a hagyományos szemléletmód számára meghökkentően alakulnak át. "Az ellenállás a globális kapitalizmus érdekei ellen a globális értékekért való fellépéssel annak a példája..., hogy a nemzetállami társadalmon belüli konfliktusok a globális korban egyszerűen az egész glóbuszra áttevődnek." (226.) "A harcok mennek tovább, miközben a folyamatok, amelyek a csoportok közötti konfliktusokat létrehozták, az egész világra kiterjednek. A gazdag országok gazdagjainak többféle stratégia áll rendelkezésére. A belföldi szegényekkel szövetkezhetnek a más országok szegényeivel szemben." (250.) Ilyen például a külföldi tőkével, munkával, áruval szembeni xenophób fellépés, a migrációellenesség, a kiárusítás vádjai a kozmopolitákkal szemben stb. "De a szegény országok gazdagjaival is szövetkezhetnek a belföldi szegényekkel szemben..." (Uo.) Mint például az európai integrációt támogató elitek kapcsolatrendszere, akik az integráció költségeit a társadalomnak az ebbe a folyamatba beleszólással nem rendelkező többségére hárítják.

A globális elitek a globalizált társadalmi alrendszerek közötti, a nemzetállamhoz hasonló hierarchiák hiánya, valamint mobil kulturális tőkéjük, hatalmi alapjaik gyors növekedési lehetőségei, illetve átrendezési szabadsága miatt folyamatos konfliktusszituációban léteznek, amely nyitottá teszi őket az ellen-elit bizonyos csoportjaival való hosszabb-rövidebb távú együttműködésre. Mint a nemzetállamon belüli mozgalmi lehetőségstruktúrák elemzői megmutatták (Tarrow 1994, 81-100; Kriesi et. al. 1995, 26-53.), az elitek belső konfliktusa lehetőséget teremt a mozgalmi ellen-elit számára arra, hogy bekapcsolódjék az elitek harcába valamelyik elitcsoport szövetségeseként, "alulról való támogatójaként", és az elitcsoportok nyitottabbak a konfliktusszituációkban az ellen-elit kooptálása és a vele való valamiféle kooperáció felé. "A központi ellenőrző hatalom hiánya a globális intézményekben a globális gazdasági stratégiák szituációhoz kötött volta, és a flexibilis szervezeti struktúrák..." valamint "az új információs technológiák hatásai" (Albrow 1998, 200-201.) olyan bizonytalanságokat visznek be a globális hatalmi rendszerbe, amely megnöveli a globális elitek belső konfliktuspotenciálját, és nyitottságot teremthet az ellen-elit felé. Mivel a globális elitek hatalmi alapjait jelentő kulturális tőke mobil, hozzáférhető, annak alternatív felhasználása előtt nem tornyosulnak akadályok, s a hatékony kapcsolatteremtési technikák révén gyorsan globális társadalmi hálózatok alakíthatóak ki, a globális civil társadalom mozgalmainak megszerveződése viszonylag kis anyagi-emberi tőkebefektetést igényel. "A társadalmi rétegződés, az emberek hierarchikus alárendeltsége a hatalom, a pénz és a presztízs alapján többé már nem a direkt osztályhelyzet függvényei, hanem olyan csoportok tagságán alapul, amelyek ezen javak felett rendelkeznek, és szerepeik a tér és az idő feletti rendelkezés módjai szerint definiálhatóak. Ezek a csoportok léptek az osztályok helyére. A mai hatalmi elit az információs technológia, a repülőjegy és több lakó és tartózkodási hely segítségével mozog, tevékenykedik és kommunikál transzkontinentális szinten." (Ua. 252.) A globalizált világban az a mérvadó, hogy a társadalom tagjai "különböző mértékben férnek hozzá a hatalomhoz és a forrásokhoz, amelyek eltérő személyes elkötelezettséget jelentenek az utazásban és a telekommunikációban. A közlekedési és a kommunikációs technológiák hatalmas kiterjedése révén sokkal könnyebbé vált a kiterjedt hálózatok fenntartása. Ennek következtében a társadalmi rétegződés számára döntő szerepet játszik, hogy milyen mértékben képes az egyén mindenkori szférájában kommunikálni és mozogni. Nagyjában és egészében a személy térbeli

korlátai forrásaitól függenek, amelyekkel szférájában rendelkezik" (ua. 251-252.). A globális kommunikáció felgyorsult a nemzetállamon belüli kommunikációhoz képest, s így a globális hálózatok, a globális kollektív cselekvés virtuális formái akár gyorsabb és könnyebb mobilizációt tesznek lehetővé, mint egyes nemzetállamokon belül.

A globális mozgalmak általános elemzésében Alain Touraine francia szociológus korai trend-előrejelzése így szólt: *"Az egyre integráltabbá váló hatalmi komplexumokkal szemben az ellenzék egyre inkább globális csoportokban jelenik meg"* (Touraine 1998, 119.). Alberto Melucci olasz és Manuel Castells spanyol kutatók hozzájárulását lehet még elméleti síkon kiemelni, és persze, mint a fenti idézetekből is kitűnik, nagyon sokan, egyre többen foglalkoztak és foglalkoznak alkalmazott kutatásukkal. Touraine, Melucci és Castells egyaránt identitási mozgalmaknak tekintik a globális mozgalmakat, amelyek az információs társadalom virtuálissá váló struktúrái következtében a diszkurzív térben megszerveződve az *"uralkodó kódok kihívásával-átalakításával"* ("challenging codes", Alberto Melucci 1996) hozzák létre új típusú kommunikatív közösségeiket. E koncepció visszanyúl Habermas kritikai nyilvánosság-elméletéhez, melynek kortárs ágenseinek a 20. század új társadalmi mozgalmait tekintette, és Alain Touraine aktor-cselekvés kapcsolatrendszerének elemzésére, s ezzel az új mozgalmak elemzését határozottan a "régire", a 20. századi alternatív mozgalmak közelébe horgonyozza le. Jóllehet, mint például Nyíri János Kristóf recenziója (1998) Castells három kötetéről helyesen emeli ki, hogy kötődik a baloldali társadalomelméleti hagyományhoz, azonban a globális mozgalmakat a maguk ambivalenciájában mint a mozgalmakat és ellenmozgalmakat magában foglaló komplex együttest szemléli, és ezzel szakít az alternatív mozgalmakat a 20. század végén egyoldalúan baloldali-liberális mozgalmatípusként jellemző szemlélettel. Példái - a zapatisták (Mexikó), a japán Aum szekta és az amerikai szélsőjobb terrorizmus - nem hagynak semmi kétséget afelől, hogy a globális mozgalmak szerinte sem a régi baloldalt folytatják a 21. században, hanem ambivalens jelenségek mind a globális demokrácia, mind a globális civil társadalom kialakulásának szempontjából.

A globális mozgalmak aszerint is tipizálhatóak, hogy a *lokális, a nemzetállami, a regionális-kontinentális és a transzkontinentális-globális* szinteken milyen erősséggel, intenzitással vannak jelen, szerveződtek meg. E tipizálás alapján a globális mozgalmak között a lokális-regionális gyökerű, az azokra épülő globális, illetve az azok híján eleve globálisan szerveződő, vagy a globális szintről a lefelé szerveződő mozgalom típusát különíthetjük el. A *centrifugális*, a központból, a globális szintről szerveződő és a *centripetális*, a bázisközösségek hálózatától a globális szintre jutó mozgalom dinamikája ideáltipikus módon választható el egymástól. A gyakorlatban persze a két fejlődési vonal akár párhuzamos is lehet. A globális mozgalmak ugyanis felépülhetnek minden szerveződési szinten az arányos jelenlétre, de megjelenhetnek anélkül, vagy csak bizonyos szinteken. Ugyancsak tipizálási szempont, hogy mely régiókban terjedtek el, illetve ezzel kombinálható, hogy honnét kapják támogatásukat.

Eszerint beszélhetünk az *OECD-világ* mozgalmairól vagy a *"global underdog"* szegény régiók mozgalmairól, a második szempont szerint pedig ugyanígy a gazdag világ vagy a szegény világ támogatta mozgalmakról. Hiszen az iszlám fundamentalizmus pl. elterjedt a gazdag és a szegény világban is, de támogatottsága az utóbbira korlátozódik. A globális ökológiai mozgalom viszont szintén mindenütt jelen van, de támogatottsága az első világból jön. A lokális és a globális civil társadalom ereje régióként is eltérő kombinációkat mutathat, hiszen gyenge civil társadalmakat a globális szintről "áthatnak" bizonyos mozgalmak - mint az Európán kívüli világban vagy a kommunista rendszerekben -, és erős belső civil társadalmakra erős globális kötődések épülhetnek fel, mint az OECD-országcsoporthoz tartozó jóléti demokráciákban.

Fontos a differenciálás a különféle globális mozgalmak között, hiszen ha csupán aszerint, hogy transzkontinentálisan vannak jelen, viszonylag közös témáik, működő hálózati kapcsolataik vannak, a globális mozgalom kategóriájába soroljuk őket, akkor nagyon heterogén mozgalom-együttest sorolunk egy kategóriába. Ez olyan leegyszerűsítés volna, mint a lokális avagy nemzetállami szintű megszerveződés alapján közösséget feltételezni a mozgalmi szektor azonosítható alanyai között. A *globális mozgalmi szektor* megszerveződése már önmagában véve is innováció, újítás a korábban csak, vagy elsősorban nemzetállami vagy regionális, illetve lokális alapú szerveződéssel szemben, és új viszonyrendszerek is létrejönnek a globalizált mozgalmi szektorral együtt. Kialakul bizonyos specifikus szelektivitása, amely bizonyos témákat, bizonyos csoportokat, bizonyos szerveződési módokat preferál, másokat diszpreferál, ha a lokális-nemzetállami-regionális szintekhez hasonlítjuk. Nem ugyanazok a mozgalmak vannak jelen a különböző szinteken, s ha igen, eltérő a súlyuk. Nyilván a grass-roots szerveződés nem lehetséges globális szinten, de elterjedt a lokális-nemzetállamin.

A globális mozgalmi szektorba csak a "nagyok nagyjai" jutnak ki a lokális és a nemzetállami szintekről, hiszen a globális társadalmi-politikai térbe való kilépés lehetősége az egyébként forrásokban többnyire szegény mozgalmaktól viszonylag nagy energia és időbefektetést követel meg. A "gazdag" régiók, a Nyugat felülreprezentáltak a globális mozgalmak bázisterületei között. A szegény régiók globalizálódása így ezen a területen is a gazdag világ támogatásától válhat függővé, a modern technológiák és know-how rendelkezésre bocsátásától. Az ilyen "handicap" kiküszöbölését szolgálják a szegény és tapasztalatok híján lévő területek mozgalmi szektoraiba, civil társadalmaiba a fejlett világból érkező amerikai és európai segélyprogramok, mint pl. az USAID és a Phare a kilencvenes években Magyarországon, amelyek többek között a helyi civil szervezeteknek a globális hálózatokba való bekapcsolódását is segítették.

Az *erőforrásoktól*, az elfogadástól és támogatástól való függés a globális mozgalmi szektorban még nagyobb, mint a lokális és a nemzetállami szinteken. Ez a globális mozgalmak demokratikus *legitimitásának* problémáját, demokrácia-deficitük kérdését veti fel (Schmidt-Take, 1997). A globális működés során ugyanis elválhatnak a helyi aktivisták részvételétől és ellenőrzésétől, és közeledhetnek a globális elitekhez és szervezeteikhez. A globális bürokráciák önérdeke is lehet, hogy saját reszortjuk helyzetét megnövelve segítsék az azonos területen működő globális civil kezdeményezések kialakulását, s ezáltal az elit és az ellen-elit túlságosan is közeli kooperációja alakulhat ki az állampolgári ellenőrzést nélkülöző térben.

Miért lenne egyenlőbb és egyszerűbb a hozzáférés és az ellenőrzés a globális mozgalmi szektorban a nemzetállaminál? Természetesen éppen fordítva van, sokkal nehezebb és nehézkesebb. Ez tehát azt jelenti, hogy amennyiben a globális civil társadalomról és mozgalmairól beszélünk, az nem mindenben és minden esetben jelent valami progresszívet, demokratikus és magasabbrendűt a korábbi mobilizációs arénákkal szemben, pusztán új, de nem kevésbé problematikus, hanem másként problematikus területet jelent. Mivel a globális arénában hiányzik a központi ellenőrzés hatalma, az államhatalom, illetve a közvetlen kapcsolatok a polgári bázissal, másféle ellenőrzési mechanizmusok létrehozására volna szükség, mint a nemzetállami keretekben szerveződött, államilag garantált normatívan szabályozott környezetben és közvetlen civil kontrollal működő szervezetek esetében. E mechanizmusokkal kapcsolatos ötletek, utópiák már megszülettek, de maguk a mechanizmusok még nem léteznek. Michael Zürn javaslatokat próbált kidolgozni a globális civil társadalom demokrácia-deficitjének csökkentésére, hiszen nem önmagában demokratikus a születőben lévő globális civil társadalom. Javaslatok a transzkontinentális-globális társadalmi-politikai arénában működő civil szervezetek belső, és a külvilággal való kapcsolataikat szabályozó norma-együttes kidolgozására irányulnak, valamiféle

nemzetközileg elfogadható "demokratikus minimumot" próbál meg elvárásaként összegezni működésükkel szemben. "A transznacionális döntési hálózatokat meg kellene erősíteni, de ugyanakkor szabályozott belépési mechanizmusokat kellene alkalmazni körükben. Eszerint bennük minden érdekcsoport részt vehet, aki:

a. Érintettségét, érdekeltségét bizonyítja az adott ügyben, és ezáltal segítheti a nemzetközi szabályozás megvalósulását.

b. Több, az adott nemzetközi szervezet, szerződés hatálya által érintett országban működik.

c. Belső mechanizmusai transzparenssek, demokratikusak." (Zürn 1998, 359.)

Utóbbin azt érti, hogy "nyílt tagságú, pártalapú, faji és nemi diszkriminációtól mentes, vezetését szabadon választja meg, működése tagjai felé nyilvános". Zürn azonban adós marad a válasszal arra a kérdésre, hogy a nemzetközi NGO-k esetében miféle nemzetközi szervezet vagy hatóság, milyen módon, milyen költségvetésből és támogatásból ellenőrizze, és milyen következményekkel a felállított feltételek meglétét? Az ellenőrzés szervei valamilyen "globális civil bizottság", a szervezetek szervezete, a hálózatok hálózata, illetve annak képviselői lennének, globális hatáskörrel? Az ilyen ellenőrzés költségei valószínűleg magasabbak lennének, mint a működés révén elérhető haszon! Továbbá: hova és kihez fellebbezhetne az a civil szervezet vagy mozgalom, akit elutasítanak, negatívan vagy csak önképétől eltérően ítélnék meg? A "globális civilitás" szabályozása még sokkal nehezebb, mint az egyébként szintén nem problémamentes nemzetállami szintű kontroll megszerveződése, hiszen hiányzik az autoritással felruházott állami szervezet, amely legitimitását a demokratikus rendszerben a választóktól nyeri. Ennek pótlására Zürn idézi Philippe Schmitter politológus javaslatát, hogy az Európai Közösség területén működő pressure groupok és NGO-k működését úgy lehetne demokratikusan legitimálni, ha a Közösség választásra jogosult polgárai időnként, fejenként meghatározott mennyiségű "támogatócédulát" kapnának, hogy kvázi-választások során azon szervezeteknek juttassák azokat, akiket legközelebb állóknak tekintenek magukhoz, s ezáltal a többségi elv alapján a nagyobb támogatás nagyobb, illetve erősebb demokratikus legitimitációt, s ezáltal beleszólási többletjogokat jelenthessen a nagyobb polgári támogatást elnyerő szervezetek, csoportok számára a Közösség politikájában. Zürn szerint ez az eljárás "áttekinthető és az azonosulást növelő" volna, még akkor is, ha sok újabb problémát vetne fel. A demokratikus ellenőrzés intézményeinek, eljárásainak és kultúrájának továbbfejlesztésére volna szükség a nemzetek feletti civil kezdeményezések terén, az állam nélküli demokrácia különböző modelljei szerint, de ezek egyelőre még csupán papíron léteznek, bár a probléma és a megoldás szükségessége nagyon is valóságosak.

Még messze nem alakultak ki a globális demokrácia intézményes modelljei. Azonban a konfliktus itt is kihívást jelenthet a konszenzus és az intézményépítés folyamataival szemben, és a problémák a megoldásuk felé vezető út állomásává válhatnak a demokratizálódásnak a nemzetállamon túli fejlődése révén.

Irodalom

Ágh Attila: *Demokratizálás és európaizálás*. Villányi úti könyvek, Budapest, 2002.

Ágh Attila: Hány Magyarország lesz itt? *Mozgó Világ* 2003. 1. sz., 52-57.

Albrow, Martin: *Abschied vom Nationalstaat*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998.

Bayer József - Hardi Péter (szerk.): *Pluralizmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

Beck, Ulrich (Hrsg.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998.

Beck, Ulrich (Hrsg.): *Politik der Globalisierung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998a.

Benko, Georges: *A regionális tudomány*. Dialóg-Campus Kiadó: Budapest-Pécs.2002.

Callenbach, Ernest: *Ökotópia*. Göncöl, Budapest, 1993.

Castells, Manuel: *The Power of Identity. The Information Age*. Vol. 2. Blackwell, Oxford. 1997.

Gerdes, Dirk: *Regionalismus als soziale Bewegung. Westeuropa. In Frankreich, Korsika: Vom Vergleich zur Kontextanalyse*. Campus, Frankfurt am Main, 1985.

- Gerdes, Dirk: Regionalismus-Regionalpolitik. In Nohlen, Dieter - Schultze, Olaf (Hrsg.): *Pipers Wörterbuch zur Politik*. Vol.1/2. 1985. 852-856.
- Gerdes, Dirk: Regionalismus. In Nohlen, Dieter (Hrsg.): *Wörterbuch: Staat und Politik*. Bundeszentrale für PB. Bonn, 1991. 586-589.
- Glatz Ferenc: Új regionalizmus? Közép-Európa 1993. *Kritika* 1994. 2. sz.
- Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1-2. Vol. 2. 1981. 575-593.
- Hoffmeyer-Zlotnik, Jürgen P.: Regionalisierung. In Endruweit, Günter - Trommsdorff, Gisela (Hrsg.): *Wörterbuch der Soziologie*. Lucius&Lucius, Stuttgart, 2002, 445-446.
- Kriesi, Hanspeter et. al.: *New Social Movements in Western Europe*. UCL Press, London. 1995.
- Laffan, Brigid: *Nations and Regions in Western Europe*. <http://www.ecsanet.org/conferences/2blaffan.htm>.
- Melucci, Alberto: *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age*. Cambridge U.P. Cambridge-New York. 1996.
- Mény, Yves: Regionalizmus. In Bogdanor, Vernon (szerk.): *Politikatudományi Enciklopédia*. Osiris, Budapest, 2001. 577-578.
- Mumford, Lewis: *A gép mítosza*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Nyíri János Kristóf: Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában. *Magyar Tudomány* 1998. 11. sz., 1286-1297.
- Paczolay Péter - Szabó Máté (szerk.): *Az egyetemes politikai gondolkodás története*. Tankönyvkiadó. Budapest, 1990.
- Schmidt, Hilmar - Take, Ingo: Die Beitrag von Nichtregierungsorganisationen zur Demokratisierung. In *Beilage zur Parlament, Aus Politik und Zeitgeschichte*. 1997. B 43. 17. Okt. 12-20.
- Schmitter, Philippe C.: Politikai Európa és szociális Európa. In Miszlivetz Ferenc (szerk.): *Közép-európai változások*. MTA-SUP, Szombathely, 1998, 89-115.
- Smelser, Neil J. - Baltes, Paul B.: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier, Amsterdam, Vol. 19. 2001.
- Sturm, Roland: Regionen. In Nohlen, Dieter (Hrsg.): *Wörterbuch: Staat und Politik*. Bundeszentrale für PB, Bonn, 1991. 584-585.
- Szabó Máté (szerk.): *Politikai ökológia*. ELTE, Bölcsész index, Budapest, 1989.
- Szabó Máté: *Társadalmi mozgalom és politikai változás: a zöldek*. Politikai Kultúráért Alapítvány, Budapest, 1992.
- Tarrow, Sidney: *Power in Movement*. Cambridge U.P., Cambridge, 1994.
- Touraine, Alain: *Return of the Actor. Social Theory in Postindustrial Society*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1988.
- Zürn, Michael: *Regieren jenseits des Nationalstaates*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998.

Jegyzetek

¹ Így például, nem kis meglepetésemre azonosítottam a nyolcvanas évek egyik alternatív ökonómia-teoretikusát, aki a pénz közvetítése nélküli cseregazdaságról érkezett az akkori NSZK-ban, az egyik, az újrakezített Németországban az Euro bevezetésével foglalkozó közkeletű politikai brosúra szerzőjével.

² Forrás: Gerdes, Dirk: Regionalismus. In Nohlen, Dieter (Hrsg.): *Wörterbuch: Staat und Politik*. Bundeszentrale für PB, Bonn, 1991, 586-589.

* Ez a munka az MTA által támogatott "Regionális fejlődés és mikrointegráció a Nyugat-Dunántúlon" kutatás keretében készült, amely a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Európa-tanulmányok Intézetében zajlik, Szombathelyen, ahol kutató professzorként veszek részt ebben a kutató- és a hozzá kapcsolódó oktatómunkában. Köszönöm Miszlivetz Ferenc és Török Ádám kollégáknak, a kutatócsoport vezetőinek a lehetőséget a részvételre a színvonalas, innovatív társadalomtudományi kutatás megindításában. A szakirodalom megismerésében, felkutatásában nyújtott segítségükért szeretnék köszönetet mondani a következő kollégáknak: Tóka Gábor (CEU Politikatudományi Tanszék), Kántor Zoltán (Teleki László Alapítvány), Szilágyi István, Kaiser Tamás (Veszprémi Egyetem, EU-tanulmányok Tanszék), Soós Edit (JATE, Politikatudományi Tanszék), Hervainé Szabó Gyöngyvér (Kodolányi Főiskola, Székesfehérvár) Pálné Kovács Ilona (MTA Regionális Kutatóintézete), Navracscics Tibor, Mándi Tibor, Málík József Zoltán (ELTE ÁJK Politikatudományi Intézete), Jan Wielghos (Europa Universität Viadrina, Frankfurt an der Oder, FIT).